

KNAU in 1950: “Foekje is een Kween”

Max Dohle

Foekje Dillema liet zich niet zomaar opzij zetten. In 1950 reed ze mee in een schaatswedstrijd in Kollum. Een van de juryleden irriteerde haar zo, dat ze hem bij zijn kraag greep, meesleurde naar de rand en hem over het dammetje de ijsbaan afgooide. Onder grote hilariteit van het publiek en de andere schaatsers. De lezing die in de afgelopen decennia is gegeven aan de anonimiteit die Foekje verkoos (ze zou gekwetst en vernederd zijn door de seksetest die het sardonische echtpaar Blankers-Koen voor haar had opgezet), kan naar de prullenmand worden verwezen. In dit artikel zet Max Dohle de essentie uiteen van zijn boek *Het verwoeste leven van Foekje Dillema*. Foekje was niet geschokt door de (alleszins) schandelijke behandeling door de atletiekbond, ze was geschokt door de medische bevindingen.

Fanny

Fanny was niet het type om haar concurrentie een valstrik te zetten. Fanny had faalangst, zodra het moeilijk voor haar werd, haakte ze af. Dat deed ze niet alleen bij Foekje. Alle wedstrijden waar ze mogelijk niet kon winnen, meed ze. Fanny ging liever moedeloos naar huis. Fanny was gebeten op Foekje: “Ik loop niet tegen een vent,” was het parool. Zelfs van een “man” wilde ze niet verliezen. Fanny was geen aardige vrouw, om haar dochter te citeren. Tegen niemand was ze aardig, Foekje was geen uitzondering. Maar belangrijker is dat Fanny helemaal geen mogelijkheden had om een concurrente naar een keuring te sturen en haar man Jan had dat ook niet. Alleen een bestuurder van de bond kon dat doen. Dat was Jo Moerman, voorzitter van de Commissie Damesatletiek. Ook hij twijfelde aan Foekje. Jo Moerman was de facto de machtigste man in de KNAU op dat moment. Hij had Jan Blankers helemaal niet nodig om Foekje te laten testen, ook al waren ze vrienden.

Ik wil er geen misverstand over laten bestaan: Foekje Dillema was een vrouw. Maar wel met een handicap zoals haar zus het formuleerde. Als meisje geboren, opgevoed als meisje, geen enkele twijfel bij de broers en zussen die haar wekelijks naakt hebben gezien in de tobbe. Ook in Friesland was er geen twijfel

over hun hardlooptmaatje Foekje. Maar de bond twijfelde en Fanny verzette zich tegen Foekje. Foekje was een behulpzame vrouw, uit het goede hout gesneden, maar zag er mannelijk uit, ze liep als een man, had ongewenst baardgroei en kon tamelijk grof in de mond zijn. Reden voor de Commissie Damesatletiek om haar te laten onderzoeken. Dat was in die jaren in de atletiek overigens niet ongebruikelijk. In 1948 zijn bijvoorbeeld alle vrouwelijke atleten van Engeland getest.¹ De KNAU stelde na de keuring vast dat Foekje in hun opvattingen ‘geen vrouw was’ (er is overigens nooit gezegd dat ze een man was). Aan de competitie mocht ze niet langer meedoen. Niet dat laatste was de grootste schok voor Foekje, maar de diagnose van de keuringsarts.

De geslachtstest in 1950: "Foekje is een kween"

In 1950 is Foekje fysiek onderzocht in het Westeinde Ziekenhuis in Den Haag in opdracht van de Commissie Damesatletiek van de KNAU. Een keuringsrapport is nooit boven water gekomen. De diagnose is wel mondeling overgeleverd zowel via het ziekenhuis als via de KNAU door mensen die de diagnose uit de eerste hand kennen. Daaruit blijkt dat Foekje volgens de Haagse keuringsartsen 'hermafrodiet' was. Dat was een negentiende eeuwse stigma dat artsen in die jaren uit onkunde plakten op mensen die zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken hebben. Dat getuigde de Haagse orthopeed Strikwerda die van zijn collega's (de keuringsartsen) had gehoord dat Foekje 'hermafrodiet' was.

Dan is er de bioloog en voormalig atleet Henk Heida, die mij na het verschijnen van mijn boek schreef dat hij al die heisa over Foekje overdreven vond, omdat ze in zijn ogen terecht was afgekeurd. Hij weigerde mijn boek te lezen. Maar hij schreef me ten slotte wel dat hij in 1955 van zijn vriend Jo Moerman had gehoord dat Foekje een "kween" was. Omdat Heida als bioloog was geïnteresseerd in de kwestie had Moerman hem dat in vertrouwen verteld, zonder daar overigens details bij te geven. Heida nam het Moerman wel kwalijk dat hij die neerbuigende term gebruikte. "Kween" was dus de conclusie van de KNAU na de keuring in het ziekenhuis.

De kinderen Dillema wisten heel goed wat een kween is: "als het geen bok is en geen geit, dan is het een kween," herinnerde Aafke Dillema zich van haar jeugd. Haar zus Foekje die vaak op het land te vinden was, wist het precies volgens Aafke. Kween is de volksterm voor hermafrodiet, niet uit de mythologie maar uit de boerenpraktijk. Een kween is – meestal - een geit die tweeslachtig lijkt, maar onvruchtbaar is: geboren met een vagina en (inwendige) testikels. Kweenen gaan direct naar de slacht, onvruchtbaar vee kost immers alleen maar geld. Het gaat meestal om tweelingen, bij geiten bijvoorbeeld smelten twee embryo's in een pril stadium samen tot één geit (met genotype 46 XX 46 XY). Een genetisch mozaïek (omdat het weefsel als een mozaïek over het lichaam verspreid zit). De kween is dus een perfecte Siamese tweeling van bok en geit. Zou op die zwarte dag in juli 1950 aan Foekje zijn verteld dat ze een kween was? Het zou me eerlijk gezegd helemaal niet verbazen. De KNAU-mannen kunnen immers gedacht hebben dat Foekje een bedriegerster was. Maar dat was ze niet.

DNA-test anno 2008

De voortplantingsbioloog Anton Grootegoed liet in het voorjaar 2008 in een forensisch lab in Aken een DNA-test uitvoeren op achtergelaten huidcellen in Foekjes kleding. De onderzoekster stelde iets uitzonderlijks vast namelijk dat Foekje meer X dan Y-chromosomen had. Zo'n onbalans tussen X en Y is hoogst uitzonderlijk (Mannen hebben evenveel X als Y, vrouwen hebben geen Y-chromosoom). Er was maar één conclusie mogelijk - en daarin heeft Grootegoed beslist gelijk: - dat Foekje een heel zeldzaam genetisch mozaïek had van zowel XX als XY. Dat betekent in feite dat ze zowel mannelijk als vrouwelijk weefsel had verdeeld over haar lichaam. De oorzaak is relatief eenvoudig: twee spermacellen X en Y waren betrokken bij haar bevruchting. Hoe je het ook wendt of keert, het DNA-onderzoek sluit aan bij de diagnose van 1950. Foekje had dus in tegenstelling tot bijna alle andere vrouwen een Y-chromosoom. Als de Y in de geslachtsklieren van een embryo zit, worden het testikels. En Grootegoed trok (voorzichtig) de verkeerde conclusie: eierstokken met wat testikelweefsel (ovotestes). Dat past niet bij de conclusie van kween. Een gynaecoloog kan ovotestes namelijk niet voelen. En waarom is Foekje geopereerd in 1952?

"Geholpen aan haar klieren"

Foekje zelf zweeg in alle talen na de schorsing. Foekje zweeg ongetwijfeld uit schaamte. Ze kon het niet vertellen en niemand behalve haar moeder mocht weten wat er met haar aan de hand was. Foekje durfde twee jaar het huis niet uit en volgens haar moeder Sybrigje voerde ze 'een strijd met zichzelf'. In het 'grootste geheim' is Foekje in 1952 in het Academisch Ziekenhuis in Groningen geholpen aan haar 'klieren'. Na de operatie kwam Foekje het huis weer uit, ging ze weer sporten. Haar broers en zussen wisten niet waarom Foekje in het ziekenhuis lag, niemand mocht er over spreken thuis. Hun moeder verbood dat.

Toen Aafke Dillema me vertelde over die geheimzinnige operatie, besepte ik dat er in weerwil van eerdere theorieën echt iets aan de hand was met Foekje. De tragedie was niet de schorsing, maar Foekjes inzicht dat er in haar ogen iets fundamenteels mis was met haar. Ik vermoed dat Foekje op het station van Hilversum of later in de trein al besepte dat het de vreselijke waarheid was. Ze was immers al 23 en nog nooit ongesteld geweest. En waarom had ze baardgroei? Ze heeft zich dan al jaren afgevraagd wat er aan de hand kon zijn. De uitslag van het onderzoek moet een enor-

me schok zijn geweest voor haar. Ondraaglijk voor iemand die er altijd van uitgegaan was dat ze ondanks alles gewoon een stevige Friese meid was. Eenmaal thuis vonden haar broers en zussen dat ze protest moest aantekenen bij de bond, ze was toch een vrouw! Maar Foekje wees het af. Ze begreep dat het zinloos was. Deze strijd zou ze nooit winnen. Ze dook onder. Haar broers en zussen werden nooit op de hoogte gesteld van wat er aan de hand was en wat er gebeurd was. Moeder Sybrigje verklaarde het onderwerp taboe.

Mijn conclusie

Alles overziend is de conclusie onvermijdelijk dat Foekje een vrouw was die geen eierstokken had, maar in plaats daarvan inwendige, onvruchtbare testikels.ⁱⁱ Ze is vervolgens naar de maatstaven van 1950 afgekeurd, omdat het testosteron uit die testikels haar oneerlijk voordeel zou brengen op de baan.

Wat is nu het belang van deze conclusie? Het belang is dat je daarmee het leed van Foekje veel beter begrijpt. Zelfs de mensen in haar directe omgeving konden niet echt goed met haar meevoelen, omdat ze niet wisten wat er aan de hand was. Tot nu toe heeft iedereen aangenomen dat ze ofwel een complete vrouw was die geflikt is door Fanny, ofwel een bedriegster was (lees een man die zich uitgaf als vrouw). Ze was geen van beide.

Foekje is een voorbeeld voor tientallen vrouwen die in de vorige eeuw uit de competitie genomen zijn. Hun persoonlijke geschiedenis verliep niet anders dan die van Foekje. Zelfmoordpogingen, schaamte en het leiden van een teruggetrokken leven. En alle sportliefhebbers menen dat het mannen waren. Dat is onjuist en kwetsend.

Foekje werd op 13 juli 1950 door Jo Moerman en Jan Blankers uit de trein gehaald, op weg naar een interland. Wat er gezegd is weten we niet precies, wat we wel weten is dat ze te horen kreeg dat ze geen vrouw was. Terug in de trein om haar spullen te pakken zei ze: "Ze zeggen dat ik geen meid ben." Zonder gedag te zeggen verliet ze de trein. De mannen lieten haar achter op het koude station. Niemand nam nog contact op met Foekje. Ze reisde in totale verwarring terug naar Burum en liet haar gezicht gedurende twee jaar niet meer zien op straat. Foekje is na de operatie, waarbij ze weer vrouw werd ten slotte uit haar schuilplaats gekomen, ging weer sporten in de regio en werken als hulp in de huishouding. Maar ze weigerde - om voor haar begrijpelijke redenen - ooit nog over de zaak te spreken. De schaamte was te groot.

De opvattingen van sportbestuurders dat vrouwen met een Y-chromosoom oneerlijk voordeel hebben tegenover de andere vrouwen, heeft veel en onnodig leed veroorzaakt bij de slachtoffers. En het kan nog steeds gebeuren, omdat het IOC in tegenstelling tot de IAAF dit standpunt nooit heeft verlaten en keuringen zijn er nog steeds. In Peking is bloed dat is afgegeven voor de dopingcontrole at random getest op de geslachtschromosomen. En dat gebeurde zonder toestemming van de atleet.ⁱⁱⁱ Voor een organisatie die waarden en normen hoog in het vaandel heeft staan, is dat zeer bedenkelijk. Maar zou het IOC een Y-vrouw ten overstaan van vier miljard kijkers diskwalificeren? Met wat voor smoes dit keer? Dat ze doping heeft gebruikt, zoals de Foekjes van vroeger met een voorgewende blessure naar huis werden gestuurd? En wat nu als de vrouw in kwestie besluit er geen genoegen mee te nemen, zoals Maria Patino dat in de jaren 90 deed? Het wordt hoog tijd dat het IOC de menselijke waardigheid respecteert. Want voor deze vrouwen is meedoen altijd verliezen.

ⁱ Bron Sylvia Cheeseman. Cheeseman moest een verklaring afgeven van een onafhankelijk arts dat ze vrouw was. Die verklaring kreeg ze overigens zo mee, zonder onderzoek.

ⁱⁱ Ik heb mijn visie voorgelegd aan twee klinisch genetici en een endocrinoloog. Alle drie deelden mijn conclusie. Dr. Kamlesh Madan, Dr. Wilma Oostdijk en Dr. Thirsa Kraayenveld.

ⁱⁱⁱ Zie hiervoor de atletenovereenkomst op de website van het NOC.

Bronnen:

Ik heb met veel artsen en familieleden van Foekje gesproken. Voor de bronnen verwijs ik graag naar mijn boek *Het verwoeste leven van Foekje Dillema* (Amsterdam 2008). Voor dit artikel heb ik verder gecorrespondeerd met Henk Heida, bioloog en voormalig Nederlands kampioen op de middenafstand en opnieuw met Aafke Gall-Dillema, Foekjes oudste zus.